

УДК 111.852 (44)

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ СУБ'ЄКТА У КОНТЕКСТІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Ольга Вербицька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: oriana@i.ua*

Розглянуто, як поняття “суб’єкт” та його духовні основи трансформуються у контексті постмодернізму. Запропоновано інтерпретувати “смерть суб’єкта” як намагання подолати недоліки модерного концепту індивіда. Подано настанову як таку, що спростовує існування єдиної незмінної ідентичності й утверджує історично змінний концепт суб’єкта. Він втілюється у таких конструктах, як “шизо”, “номад” (Ж. Дельоз), “суверен” (Ж. Деріда). Дискурс постмодернізму окреслений як неоднорідний, що містить у собі як ірраціональні моделі (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), так і раціональні (М. Фуко, Ж. Деріда) моделі особи. Світоглядними пріоритетами в обох випадках є особова свобода і вихід за межі панівного соціального дискурсу. Доведено, що у постмодерній парадигмі духовність є невід’ємною від тілесності суб’єкта. Досліджено, що постмодернізм надає пріоритет цінностям творчого індивідуального буття перед суспільними цінностями.

Ключові слова: суб’єкт, смерть суб’єкта, духовність, свобода.

Починаючи з другої половини ХХ сторіччя, постмодернізм як самобутній філософський напрям пропонує власні антропологічні та соціально-філософські інтенції, утверджуючи цим виникнення принципово нової парадигми у розумінні людини та її місця у світі. Наважимося припустити, що, незважаючи на певну хаотичність та непослідовність, постмодернізм становить собою квінтесенцію перетворень людського суб’єкта аж до створення ним власної моделі наративного героя. Розглядаючи особу, представники цього напрямку насамперед відштовхуються від етики толерантності, що випливає з критики будь-якої ієрархії – божественної, владної чи статевої. Проте така постмодерністична етика, позбавлена непорушних основ, породжує низку дискусій як у середовищі постмодерністів, так і в середовищі їхніх критиків. Тією чи іншою мірою питання постмодерністичної суб’єктивності та її аспектів досліджують С. Куцепал, В. Петрушов, В. Лимонченко, Н. Адаменко, Г. Тульчинський, О. Лосик, Н. Лубенець, О. Верещагін та інші. Однак у працях більшості дослідників не знаходимо однозначності у витлумаченні “опорних точок” постмодерної суб’єктивності. Тому *мета нашого дослідження – рефлексія над суперечностями, які породжені постмодерністичною парадигмою розуміння особи.* Своєю чергою, у процесі досягнення мети виникають такі завдання: дослідити, як і чому відбувається трансформація суб’єкта порівняно з модерними уявленнями про нього; розглянути постмодерністичний концепт суб’єкта; визначити його стосунок до феноменів свободи та духовності. Такий аналіз необхідний для віднайдення конструктивних елементів постмодернізму, які недостатньо представлені в українській філософській думці.

Більшість дослідників (В. Лекторський, А. Мальцева, Е. Грицай, Г. Рормозер та ін.) сприймають ситуацію “смерті суб’єкта” вкрай негативно, оскільки тлумачать відому метафору як відмову від ідеї особи як такої чи навіть як свідчення апокаліптичних тенденцій. С. Куцепал вважає, що головним атрибутом онтології Ж. Дельоза та Гваттарі є саме деперсоналізованість: “...Суб’єкт виступає *побічним продуктом* (курсив – О.В.) синтезів самої реальності, тобто редукується, виноситься за дужки, і в цьому проявляється одна з основних особливостей онтології Дельоза та Гваттарі...” [6, с. 245]. “Характерна для філософії постмодернізму ситуація втрати суб’єкта пізнання і дії має бути оцінена як скандальна”, – пише А. Мальцева [7, с. 62]. Однак, на нашу думку, такий “скандальний” елемент постмодерністичної філософії, як “смерть суб’єкта”, виконує набагато конструктивнішу роль, ніж прийнято вважати. Проте, і на цьому варто наголосити, лише за умов його метафоричного, а не буквального розуміння. Саме метафора уможлиблює поєднання понять смерті й суб’єкта, що символізує зникнення точки відліку, осередку панування, закінчення епохи *сogito*. Подібні міркування підтверджуються вже тим, що суб’єкт як носій потенційної активності продовжує існувати у постмодерністичному дискурсі: змінюється лише спрямованість цієї активності. Якщо модерністи описують особу як таку, чия сутність вичерпує потенція пізнання, то постмодерністи пропонують, як переважаючи, творчу активність. Причому творчість вони розуміють у найширшому сенсі – аж до розуміння життя як неперервного творення власної суб’єктивності. Саме тому Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі захоплюють образи вільного “шизо” та “номада”, що не обмежуються однією ідентичністю, статтю, інтерпретацією.

Звідси констатація смерті суб’єкта спричинена трьома факторами. По-перше, це *спростування існування єдиної нерухомої ідентичності*, намагання уникнути тлумачення особи як одновимірної істоти (про що згадує ще Г. Маркузе), як чогось сталого, завершеного, вичерпного. Концепт смерті суб’єкта виникає насамперед через протидію будь-яким спробам уніфікації особи, адже “суб’єкт ніколи не є сталим явищем” [2, с. 262]. Така візія особи, своєю чергою, має своїм джерелом критику самосвідомого суб’єкта, який був основою модерних концептів і претендував на інтелектуальне оволодіння світом. По-друге, говорячи про смерть суб’єкта, постмодерністи мають на увазі *недостатність поняттєвого апарату модерну для окреслення людини як такої*. По-третє, суб’єкт, згідно з пост модерністами, – це історично-минуше явище, і у такому разі загибель суб’єкта – це лише метафора, яка *позначає зміну конкретно-історичного дискурсу*, якого уособлював суб’єкт. Отже, теза М. Фуко про смерть людини є швидше ствердженням зникнення її новочасної моделі, тієї, яка пізнає, структуруючи та систематизуючи дійсність. Йдеться про те, що не існує людини як такої (а отже, не існує жодної метафізики), існує лише конкретний індивід, взятий у межах його історичних умов, у лише йому притаманному способі праці, мовлення та тілесної організації. Звідси теза про “розпад суб’єкта як центру системи уявлень (репрезентацій)” [8, с. 108] означає лише спробу подолання новочасної парадигми. Звичайно, виходячи із засад модерного гносеологічного оптимізму, що пропонує як норму пізнавальну всюдосяжність, легко звести особу до носія визначених соціальних функцій. Однак і постмодернізм наголошує на цьому – *справжня сутність людини невловна*. З іншого боку, невизначеність, що постає властивістю постмодерного суб’єкта, суперечить загальнотеоретичному підходу. Коли ми відмовляємося за людиною визнавати певні

універсальні характеристики, сутнісні риси, вона зникає, за образним висловлюванням М. Фуко, “як обличчя на піску”. Натомість одночасне врахування вимоги науковості та збереження прав недовомленості у вигляді “самості” вдалося здійснити феноменологам. Видається, що методологічно обидві спроби (як постмодерністична, так і феноменологічна) залишаються вірними за умов встановлення конкретних меж пізнавальної неспроможності, поза якими все ж існує суб'єкт. Усвідомлення цього факту призводить до того, що в постмодернізмі намагаються *замінити поняття суб'єкта, людини, особи іншим поняттям, яке здатне подолати модерну обмеженість*. Однією з ознак такого індивіда є те, що він “не ігнорує власну тілесність у мисленневому акті та його результатах” [4, с. 49]. Саме з цією метою постмодерний раціоналіст Ж. Деріда вводить поняття суверена, основною властивістю якого є відмова від будь-яких форм панування. О. Бурова вважає, що поняття “суверен” “... можна використати як постмодерне визначення мислячої людини. Таким чином, ідея суб'єктності зсувається у бік ідеї суверенності” [4, с. 50]. Результатом прагнення вийти за межі будь-яких визначень є те, що суб'єкт намагається вийти також і за межі власної самототожності: “Віднині боротьба за суб'єктивність стає боротьбою за право несхожості з самим собою” [8, с. 110]. Ж. Дельоз, своєю чергою, пропонує замінити концепт суб'єкта концептом “номада”. “Номад” (з фр. – кочівник) – це індивід, позбавлений будь-яких орієнтирів, меж, стабільних властивостей. Його “Я” як внутрішній центр “не просто переміщується, але ковзає і його ковзання є способом його існування” [1, с. 42]. Така людина справді уподібнюється до вільного шизоїда, що має кілька свідомих центрів, таким чином проживаючи кілька життів. Ось як описують Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі такого постмодерного індивіда в “Анти-Едіпі”: “Це дивний суб'єкт, без фіксованої ідентичності, який блукає по тілу без органів, який завжди залишається поряд із машинами бажання, визначений тією частиною, що він забирає з виробленого, який всюди збирає нагороди за деяке становлення чи деяке перевтілення, який народжується із станів, які він споживає, і який перероджується з кожним станом” [5, с. 34].

Загалом постмодерністичний концепт людини містить багато подібностей з антропологічними міркуваннями Ф. Ніцше і, цілком ймовірно, впливає з них. Своєрідним втіленням індивіда, одержимого волею до влади, знаходимо у міркуваннях Ж. Дельоза про індивіда як “машину бажання”. Як і Надлюдина Ф. Ніцше, наративний герой пізнього М. Фуко є моральним ідеалом, носієм особливого виду духовності. Зважаючи на неоднорідність постмодерністичного дискурсу, таку модель особи можна протиставити ірраціональним постатям дикуна, божевільного, дитини, що перебувають у суперечності з модерною соціальною системою.

Критики переважно звертають увагу саме на ірраціональні моделі суб'єктивності, коли говорять про нівеляцію духовних основ у постмодернізмі. Натомість у праці “Герменевтика суб'єкта” М. Фуко відновлює статус духовності й характеризує її як “той пошук, ту практичну діяльність, той досвід, завдяки якому суб'єкт здійснює в самому собі перетворення, необхідні для досягнення істини ... сукупність цих пошуків, практичних навичок і досвіду, якими мають бути очищення, аскеза, відречення, звернення погляду всередину самого себе, зміна буття...” [11, с. 286]. Протилежністю свідомій та самодостатній людині у постмодерністичному дискурсі виступає людина маси, не здатна приймати самостійне рішення, яка

підпорядкована законам соціуму, “системі”, уніфікації, стереотипам, тиску ЗМІ, ринковим відносинам, рекламі, маніпуляційним практикам. Для позначення “людини маси” М. Фуко вводить поняття “stultus”, синонім безвільного, хаотичного індивіда, чиє існування є аморфним і безцільним. Розгляд пізніх праць філософа спонукає погодитися з утвердженням О. Соболь конструктивних моментів постмодернізму, які стосуються розвитку особи: “Філософія постмодерну претендує на статус всього лише терапевтичного мистецтва, ціль якого – вивільнити людську духовність, суб’єктивність, творчу активність, що розвивається від тих настанов, норм, регуляторів, які сформувалися в минулому” [9, с. 52].

Модерне визначення духовності передбачає протиставлення свідомості, як чогось ідеального, ціннісно вищого, і тіла, як нижчого і матеріального. Саме таке трактування призводить до тілесно-духовної роз’єднаності особи і неможливості вирішення так званої “body-mind problem”. Постмодерністи реабілітують поняття тілесності, наголошують на його значимості, сприймаючи його як таке, що спроможне утвердити психосоматичну єдність особи. На відміну від постмодерністів, існує низка дослідників, які пропонують вирішення “body-mind problem” за допомогою інших понять. Згідно з А. Мальцевою, таким поняттям є концепт “бажання”, за Д. Дубровським – “інформація”, згідно з М. Мерло-Понті – “досвід” (досвід свідомості та емпіричний досвід) та “існування”. Хоча згадані вище спроби вирішення body-mind problem заслуговують на увагу, однак не є достатніми для того, щоб показати нерозривний зв’язок між свідомістю особи та її зовнішнім вираженням. На нашу думку, з перерахованих понять найповніше охоплює цілісність людського буття феноменологічний підхід М. Мерло-Понті.

Окреслюючи природу духовного життя особи, не можемо обійтися без аналізу поняття свободи і дослідження того, як змінюється це поняття у постмодерністичній парадигмі, адже поняття духовності та свободи невіддільні одне від одного.

Дослідник постмодерністичної парадигми Г. Тульчинський вважає, що в межах такого дискурсу не можна говорити про жодне досягнення свободи. Використовуючи модерну методологію, він засуджує такі риси постмодернізму, як тілоцентричність та безвідповідальність: “Тварина, яка не володіє свідомістю, – не вільна. Тіло як таке – не вільне. У тілесності немає свободи. Людина ж вільна, але настільки, наскільки вона розумна, а отже, настільки, наскільки вона усвідомлює наслідки своїх рішень і вчинків” [10, с. 47]. Якщо з другим моментом критики можна погодитися (постмодерністи оминають поняття відповідальності, оскільки тоді необхідно визначити, перед ким існує відповідальність, а отже, визнати певну ієрархію), то перший потребує детальнішого розгляду. Адже якщо тлумачити тілесність винятково як фізичну дійсність, відірвану від свідомості, то залишається поза увагою її антропологічний вимір. Таке уподібнення людської тілесності до тваринного тіла повертає нас до дійсності французького матеріалізму. Однак пастка у тому, що коли ми визнаємо, що людське тіло – це лише механізм, то тим самим механізуємо людську свідомість. Така інтерпретація суперечить намаганням постмодернізму (а також феноменологічної традиції та неотомізму) подолати модерний дуалізм духовного та тілесного, утвердити розуміння особи як психоматичної єдності. Отже, тілесність є не протилежністю свободи, а природною формою її вираження, особливим способом тут-буття у світі. У найширшому значенні наш вибір постає як можливий лише через семіотично навантажені тілесні практики

(до яких належить і комунікація), які не обмежуються татуванням, суїцидом та нанесенням тілесної шкоди, як це показує Г. Тульчинський. Однак на шляху здійснення сучасною особою свободи часто постають перешкоди, вичерпно описані постмодерністами.

Згідно з Ж. Бодріаром, під впливом інформаційних та PR-технологій особа щоразу частіше уподібнюється до машини, втрачаючи власну чуттєву парадигму, окресленість статі, самобутність і, зрештою, свободу. Філософ вказує, що часто для збереження власної свободи особа діє подібно до дитини, яка заперечує дорослий світ двома рівноцінними способами. Або виявляє себе як суб'єкт через непокору, бунт, емансипацію, або заперечує вимогу бути суб'єктом через "інфантилізм, гіперконформізм, повну залежність, пасивність, ідіотизм" [3, с. 126]. Проте обидві альтернативи, на думку дослідника, є обмеженими, бо в будь-якому разі існує підкорення соціальній системі, адже саме вона задає такий ультиматум. У подібному становищі знаходиться суб'єкт, описаний у праці Ж. Бодріара "Система речей". Це споживач, ілюзорна свобода якого полягає у фіксованому виборі, створеному і регульованому ринком. Інакше кажучи, у логічно впорядкованому просторі соціуму *свободи не існує*. На думку філософа, єдине, що можна протиставити уніфікації, – це відмова від смислу і слова. Таке трактування свободи досить поширене у постмодерністів (подібні погляди на свободу в раннього М. Фуко, Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі). Згідно з ними, уникнути соціального впливу майже неможливо, оскільки будь-яка свідомо дія підкоряє нас соціальній системі. Тоді виникає питання, як проявити індивідуальність в умовах невидимого тиску дискурсу і залишитися людиною за межею смислу? Відповідь постмодернізму: для цього потрібно бути дикуном, дитиною чи божевільним. Божевільня при цьому розуміють у найширшому сенсі (від клінічних випадків шизофренії, які лікують її легітимацією, до шизофренії мистецтва) як можливість жити у власному світі, який відрізаний від впливів пануючої мовно-мисленнєвої схеми.

Ще однією сферою, яка важлива для виявлення людської свободи, постмодерністи вважають сексуальність. Про це згадують М. Фуко, Ж. Бодріар, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі та інші. Переважно вони розглядають сексуальність у негативному контексті постіндустріальних видозмін, як ту свободу, що підпорядкована постійному контролю та маніпуляції з боку пануючого дискурсу. Ж. Бодріар вбачає у легітимації клонування та порнографії процес розвінчання сексуальної особовості, а отже, й особовості як такої. Це особливо актуально на сучасному етапі, коли, як пише М. Фуко, сексуальність "стає шифром індивідуальності" [12, с. 218]. У Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі знаходимо радикальну лібералізацію поняття сексуальності: кожен індивід має окрему стать, адже його сексуальність унікальна. Як бачимо, у постмодернізмі розширюють саме поняття сексуальності: тепер вона постає не стільки біологічним, скільки семіотичним витвором, вона є тим, що не можливо скопіювати.

Загалом ірраціональна свобода, яка є ідеалом постмодернізму, спрямована на асоціальний вибір та суб'єктивне задоволення (між іншим, саме здатність отримувати задоволення відрізняє людського індивіда від робота у праці Ж. Бодріара "Ксерокс та нескінченність"). В умовах рівнозначності всіх дискурсів ідеальна особа постмодернізму постає як вільна істота, позбавлена будь-яких соціальних стереотипів, здатна до творення власної системи цінностей. Проте тоді яким чином

можна запобігти перетворенню постмодерної свободи на сваволю? Погоджуємось з А. Хеллер у тому, що сама собою свобода – це “фундамент, який ні для чого не слугує опорою” [13, с. 29]. А тому потребує інших основ, якими дослідниця вважає добросчесний вибір особи та дотримання конституційних свобод. У постмодерному варіанті таку основу пропонує М. Фуко. У своєму концепті “підкування про себе” він, звертаючись до мислителів елліністичного періоду, обґрунтовує етику самовдосконалення. Пізнання себе та особистий розвиток у пізніх його працях – це основа будь-якої свободи і ефективної соціальної активності. Причому особливу роль у становленні особи відіграє філософ, духовний вчитель як провідник суб’єктивності.

Узагальнюючи сказане, доходимо висновку, що постмодернізм пропонує не заперечення концепту суб’єкта як такого, а лише спростування його модерної моделі. Аналіз такого засадничого для постмодернізму концепту як “смерть суб’єкта” вказує на необхідність переосмислення таких понять, як “суб’єкт” та “людина”, що дискредитовані логоцентричною настановою попередньої епохи і, згідно з постмодерністами, недостатні для вираження неоднозначної ідентичності індивіда. Натомість постмодерністи запропонували такі моделі особи, як “шизо”, “номад” (Ж. Дельоз), “суверен” (Ж. Деріда), які мають низку спільних рис із Надлюдиною Ф. Ніцше. Їхня антитоталітарна спрямованість поєднується із зверненням до вільної від соціального тиску творчості. Отож, постмодернізм заохочує певне відхилення від суспільної норми (яскравим прикладом є “шизоаналіз” Ж. Дельоза), використання мистецьких технік, щоб подолати пануючий дискурс. Пізнавальному суб’єктові Нового часу постмодернізм протиставляє ірраціонального суб’єкта бажання, що втілений у постатях дикуна, дитини, божевільного. Проте у деяких постмодерністів (пізній М. Фуко та Ж. Деріда) знаходимо духовно наповнені конструкти особи, метою якої є розширення модерної раціональності та духовне самовдосконалення.

Отже, постмодерністи не залишаються осторонь питання духовності (хоча переважно уникають вживання такого поняття, як скомпроментованого), при цьому наголошуючи на творчій стороні індивідуального буття і водночас нівелюючи її соціальний зміст. Основою постмодерністичної етики стає заперечення всіх видів шовінізму, нав’язаного пануючим дискурсом. Проте духовність, на відміну від модерної парадигми, тут невід’ємна від тілесності суб’єкта. Така риса є конструктивною, адже, приймаючи тезу про психосоматичну єдність суб’єкта, постмодернізм долає “body-mind problem”.

Особливе місце у постмодерністичній парадигмі займає критика негативних соціальних явищ, які деформують особу та її творчу свободу. Тиск політичних, інформаційних та PR-технологій здатний позбавити індивіда свідомого вибору та самобутності, підкорити його чуттєвість, перетворити на бездумного споживача. Тож свобода виявляється недосяжною для більшості людей. Однак, на мою думку, це не передбачає зникнення суб’єкта і заперечення його свободи, адже йдеться лише про зростання можливостей вибору індивіда. Сучасний світ характерний інформаційною перенасиченістю людської свідомості та переважанням її споживацького типу (консюмеризму). Це ставить перед особою складні виклики, її ж завдання у цьому світі – здійснити власний, а не нав’язаний кимось, вибір, утвердити і реалізувати самобутність, уникаючи тоталітаризму і плекаючи творчу свободу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адаменко Н.* Принцип необарокової децентрованості в міждисциплінарній комунікації постмодерної філософії // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки, 2008. Вип. XI. С. 37–42.
2. *Бодріяр Ж.* Символічний обмін і смерть. Львів: Кальварія, 2004.
3. *Бодріяр Ж.* Симулякри і симуляція. К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004.
4. *Бурова О.* Людина спадковна. Жак Дерида про себе та інших // Філософська думка, 2007. №3. С. 47–63.
5. *Делёз Ж., Гваттари Ф.* Анти-Едип: Капіталізм и шизофренія. Екатеринбург: У-Фактория, 2007.
6. *Куцелал С.* Французька філософія другої половини ХХ століття: дискурс із префіксом “пост-“. К.: Вид. ПАРАПАН, 2004.
7. *Мальцева А.* Желание как философско-методологическая проблема // Вопросы философии, 2006. №5. С. 61–78
8. *Петрушов В.* Адогматичні вияви постмодернізму // Філософські проблеми гуманітарних наук. КНУ імені Т. Шевченка, 2007. №12–13. С. 108–111.
9. *Соболь О.* Постмодерн і майбутнє філософії. К.: Наукова думка, 1997.
10. *Тулчинський Г.* Слово и тело постмодернизма: от феноменологии невменяемости к метафизике свободы // Вопросы философии, 1999. № 10. С. 35–53.
11. *Фуко М.* Герменевтика суб'єкта. Курс лекцій в Коллеж де Франс, 1982. Выдержки // Социо-логос: Социология. Антропология. Метафизика. М.: Прогресс, 1991. Вып.1. С. 284–311.
12. *Фуко М.* Історія сексуальності. Жага пізнання. Х.: Око, 1997. Т. 1.
13. *Хеллер А.* Два столпа современной этики // Вопр. философии, 2004. №3. С. 28–36.

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF SUBJECT
IN THE CONTEXT OF POSTMODERNISM**Olha Verbytska**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: oriana@i.ua*

At the article there are viewed how concept of subject and his mental foundation are transformed at the context of postmodernism. There are proposed to interpret “death of the subject” as an attempt to overcome the defects of the modern concept of individual. That foundation is showed such that refutes the sole unchanged identity and confirms the historically changed the concept of subject. The last one is embodied in such constructions as “schizo”, “nomad” (G. Deleuze), “sovereign” (J. Derrida). Discourse of postmodernism is described as heterogeneous, such contains of both rational (M. Foucault, J. Derrida) and irrational (G. Deleuze, F. Guattari) models of person. It was found that personal freedom and exit beyond the borders of the predominant social discourse are world-viewing priorities at both cases. There are disclosed that in the postmodern paradigm spirituality is integral with bodiness of (a bodily) subject. There is researched that postmodernism prefers the valuables of the creative individual being above ones social.

Key words: subject, death of the subject, spirituality, freedom.

**ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНЦЕПТА СУБЪЕКТА
В КОНТЕКСТЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА****Ольга Вербицкая**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: oriana@i.ua*

Рассмотрено, как понятие “субъекта” и его духовные основания трансформируются в контексте постмодернизма. Предложено интерпретировать смерть субъекта как попытку преодоления недостатков современного концепта индивида. Установка показана как таковая, которая опровергает существование единственной неизменной идентичности и утверждает исторически изменчивый концепт субъекта. Последний воплощается в таких конструктах как “шизо”, “номад” (Ж. Делез), “суверен” (Ж. Деррида). Дискурс постмодернизма очерчен как неоднородный, содержащий в себе как иррациональные (Ж. Делез, Ф. Гваттари), так и рациональные (М. Фуко, Ж. Деррида) модели личности. Мировозренческими приоритетами в обоих случаях оказываются личная свобода и выход за пределы господствующего социального дискурса. Доказано, что в постмодернистской парадигме духовность неотъемлема от телесности субъекта. Исследовано, что постмодернизм отдает приоритет ценностям творческого индивидуального бытия перед общественными ценностями.

Ключевые слова: субъект, смерть субъекта, духовность, свобода.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2010

Прийнята до друку 14.04.2010